

By, marsk og geest



By, marsk og geest 23

Kulturhistorisk årbog for Sydvestjylland



Forlaget Liljebjerget
2011

By, marsk og geest er fagfællebedømt i henhold til Forsknings- og Innovationsstyrelsens retningslinier.

Redaktion: Mette Højmark Søvsø (ansv.), Susanne Benthien, Lars Hammer, Søren Mulvad og Mikkel Kirkedahl Lysholm Nielsen.

Lay-out: Lars Hammer.

Tryk: Wind Grafisk ApS, Haderslev.

©: 2011 Forlaget Liljebjerget.

Liljebjerget er Sydvestjyske Museers forlag.

Det blev oprettet i 1997 til minde om og med testamentariske midler fra Ellen og Christian Almhede.

Forlagets navn rækker tilbage til Anders Sørensen Vedel. Han udgav i årene 1591-92 otte bøger, der var "Prentet paa Liliebierget udi Ribe". Om disse bogudgivelser og trykkeriet se "By, marsk og geest 10" 1998.

ISBN 978-87-89827-30-8

ISSN 0905-5649

Bindets baggrundsillustration: Videnskabernes Selskabs Kort, 1811. Om dette kort, se "By, marsk og geest 13" 2001, s. 37-50.

Illustration på forsiden: Ringspænde fra Fiskergade, se s. 42.

Illustration på bagsiden: Sparebøsse, se s. 65, stentøjsskår, se s. 60, flintspidser, se s. 7.

Indhold

Felix Riede, Steffen Terp Laursen og Ejvind Hertz	
Ingvor Filtenborgs flintsamling	
– et diskussionsbidrag om senglaciertidens jagtvåbentechnologi.....	5
<i>The Filtenborg collection</i>	
– a discussion of Late Glacial hunting weaponry.....	19
Søren Mulvad og Morten Søvsø	
Skallebæk Mølle i Seem Sogn.....	21
<i>The mill of Skallebæk in the parish of Seem</i>	33
Troels Bo Jensen	
Fiskergade i Ribe	
– arkæologiske undersøgelser i forbindelse med gaderenoveringen i 2009	34
<i>Fiskergade in Ribe</i>	
– <i>Archaeological investigations in connection with the street renovation scheme in 2009.....</i>	44
Camilla Post	
Nye undersøgelser i Ribes vestby	46
<i>New investigations in the west end of Ribe</i>	62
Mette Højmark Søvsø	
Sparebøsser fra middelalderens Ribe.....	63
<i>Piggy banks from Medieval Ribe</i>	68

Skallebæk Mølle i Seem Sogn

Af Søren Mulvad og Morten Søvsø

En mils vej øst for Ribe ad vejen mod Haderslev kommer man forbi et vejkryds, hvor en benzintank og en butik på den nordlige side fanger blikket. Gemt bag et beboelseshus på den sydlige side af vejen ses et beskedent industribyggeri, hvor et par store porte vender ud mod en lille gårdsplads. Her var tidligere Skallebæk Mølle, hvis historie rækker tilbage til den tidlige middelalder.

Landskabet og søerne omkring Skallebæk Mølle

Grundtrækkene i det vestjyske landskab blev skabt af den sidste istids afsmeltninger, og er i dag omtrent de samme som for tusind år siden, men især vådområderne har undergået store forandringer. Indbyrdes kæmpende kræfter som erosion, sedimentation, tilgroning, oprensning, tørvegravning og dræning har tilsammen skabt de vådområder,

vi kender i dag. Hvorledes søer, vandløb, moser og enge så ud for 1000 år siden er ikke noget let spørgsmål at besvare, men det er sikkert, at hverken sedimentationen eller tilgroningen var så fremskredet som i dag (Kann 2001). Desuden må vi regne med, at grundvandstanden i landskabet var væsentligt højere end i dag, hvor den udstrakte dræning har muliggjort dyrkning af tidligere tiders våde engarealer.



Fig. 1. Kortudsnittet stammer fra Videnskabernes Selskabs Konzeptkort fra 1794 i 1:20.000. På kortet er med farver markeret udstrækningen af vådområder, vand og hede, som de er afbildet på de endnu mere præcise matrikelkort i 1:4000 fra nogenlunde samme periode. © KMS.

An enlarged section of the Academy of Sciences conceptual map from 1794, originally 1:20.000 in scale. The extent of wetland areas, watercourses and heath is highlighted in colour – the background data for this is taken from the even more precise land registry maps, scale 1:4000 of approximately the same period.

Ser man på de ældste kort over Seem Sogn fra o. år 1800 fremgår vådområdernes tilbagegang tydeligt (Fig. 1) (Dahl 2001). Den i dag helt forsvundne Varming Sø var da næsten 2½ km lang. Ribe Østerå fremstod ligeledes som en langstrakt sø, som dog i et vist omfang var skabt af opstemningen inde i Ribe by, der går tilbage til midten af 1200-årene. Men i ældre middelalder synes den nedbørs-, vind- og tidevandsafhængige vandstand i åen at have nået op omkring kote 2 m ved Ribe by (Søvsø 2007, s. 22ff). Det må betyde, at også store dele af Ribe Østerå må have været en sø eller en meget bred å også før opstemningen i 1200-årene. Især hvis man forestiller sig, at sedimentationen ikke har været så fremskredet på det tidspunkt. Ribe Østerå og Varming Sø kan have udgjort én sammenhængende, langstrakt sø.

Stednavnet Seem er overleveret fra o. år 1200 og betyder netop bebyggelsen ved søen (Andersen

1998, s. 67). Ud fra Seem Kirkes placering er det mest sandsynligt, at stednavnet henviser til den forsvundne sø omkring Ribe Å og ikke Munkesø. Måske blev søen omkring Ribe Å kaldt Warmi. I hvert fald menes stednavnet Varming at betyde ”højen ved søen Warmi”, og den høj, som hentydes til er det fristende at identificere med den gruppe af markante oldtidshøje, som endnu ligger ved vejen mellem Skallebæk og Varming. De udgør den dag i dag områdets mest markante højdedrag.

Munkesø og Varming Sø er forbundet af vandløbet Skallebæk, som til trods for sin beskedne størrelse alligevel forløber i en stedvis erosionspræget landskabssænkning, der vidner om tidligere tiders rigeligere vandføring. Hen over bækken passerer landevejen mellem Ribe og Haderslev. Også dette vejforløb må antages at have rødder i oldtiden, og da landskabet ikke giver andre muligheder for placering af landevejen end netop gennem den snævre



Fig. 2. Højgruppen ved vejen mellem Skallebæk og Varming. Flere af højene er anlagt allerede i stenalderens enkeltgravskultur og udvidet ad flere omgange i forbindelse med nye gravlæggelser i bronzealderen. Foto: Sydvestjyske Museer.

The group of barrows by the road between Skallebæk and Varming. A number of the barrows were erected already during the Stone Age, Single Grave culture and were gradually enlarged a number of times in connection with new burials during the Bronze Age.



Fig. 3. Området ved Skallebæk Mølle mellem Varming Sø og Munkesø afbildet på Videnskabernes Selskabs Konceptkort fra 1794. © KMS.

The area surrounding the mill at Skallebæk between the lakes of Varming and Munkesø, as depicted on the Academy of Sciences conceptual map of 1794.

landkorridor mellem søerne må vi antage, at vejen altid har ligget omtrent, hvor den nu ligger (fig. 5). Ved Skallebæk Mølle krydser landevejen vejen mellem Høm og Varming og møllen ligger altså helt centralt i forhold til den datidige infrastruktur.

Seem Kloster

Måske allerede i 1000-årene stiftedes i Seem Sogn øst for Ribe et benediktinerkloster ved den sø, som siden kom til at hedde Munkesø (Danmarks Kirker, Ribe Amt, s. 343f.). Der var tale om et dobbeltkloster husende både nonner og munke, som, ikke overraskende, skulle leve strengt adskilt og naturligvis i cølibat. Denne særligt krævende klostertugt var ingen succes i det lange løb, og omkring år 1170 gennemførte Ribebispen Radulf en reform, som overflyttede nonnerne til S. Nikolaj sognekirke i Ribe. Her grundlagdes et nonnekloster, der fungerede middelalderen ud. Dets plads

var lige øst for jernbanen, hvor nu det tidligere vandtårn på Tangevej rejser sig.

De tilbageblevne munke i Seem blev reorganiserede, og efter tilførsel af cisterciensermunke fra Herrerisvad Kloster i Skåne flyttede hele munkesamfundet og stiftede i 1170'erne det velkendte cistercienserkloster i Løgum, locus dei, hvis imponerende kirke og østfløj endnu står bevaret. Grundstammen i Løgumklosters besiddelser var således det gamle Seem Klosters gods.

Ved Munkesø er der ingen synlige spor af Seem Kloster. Men ud i søen strækker sig et beskedent næs på blot en lille hektar. På næsset lå gården Munkgaard indtil op i 1900-årene. På selve næsset blev der i 1998 foretaget en mindre arkæologisk forundersøgelse, som påviste begravelser fra tidlig middelalder. Med overvejende sandsynlighed må begravelserne stamme fra Seem Kloster, hvis kirke og klosterbygninger må have ligget i den umiddelbare nærhed (Kieffer-Olsen 1999).



Fig. 4. Munkgaard på næsset ud i søen. Original 1 matrikelkort fra 1839. © KMS.

The Munkgaard farm situated on an isthmus out in the lake. From the Original 1 land registry map of 1839.

Hvad der skete med klosteranlægget i Seem i årene efter klosterets flytning til Løgum er helt ukendt. Man må regne med, at klosteret har besiddet en del gods i og omkring Seem, og det er sandsynligt, at det tidligere kloster er blevet omdannet til en lade-

gård – en såkaldt grangie – der fungerede som en selvstændig driftsenhed under klosteret i Løgum. Det vides, at Munkgaard i senmiddelalderen var ejet af Løgumkloster og dette ejerskab kan gå helt tilbage til stiftelsestidspunktet (Danmarks Kirker, Ribe Amt, s. 3437).

De arkæologiske levn af Skallebæk Mølle

En vandmølle omdanner energien i strømmende vand til mekanisk arbejde, som kan udnyttes på forskellig vis. Frem til senmiddelalderen synes det overvejende flertal af vandmøller at have været kornmøller, der drev en møllesten med det formål at male korn. Det har længe været diskuteret, hvornår teknikken nåede Danmark, men der synes nu at være sikre spor efter danske vandmøller allerede i 900-årene. Den tidlige datering er understøttet af nyere undersøgelser (Nielsen 1987). I ældre middelalder var vandmøller udbredt over hele landet og navnlig landklostrene drev vandmøller i stor stil. De ældste møller havde alle såkaldte underfaldshjul, hvor vandstrømmen løber under hjulet og var i reglen forholdsvis beskedne trækon-

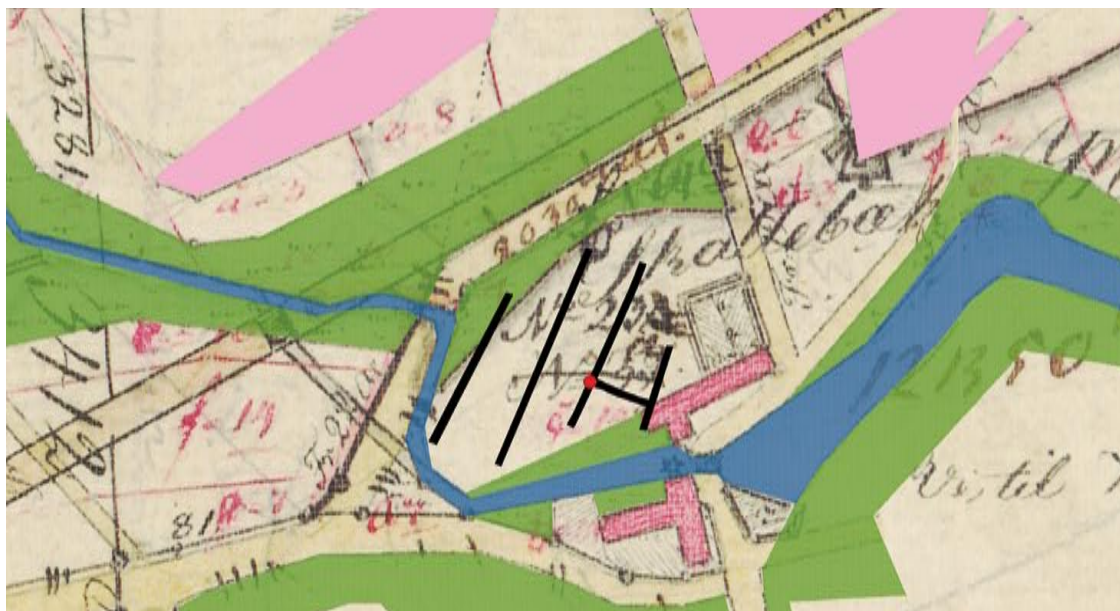


Fig. 5. Skallebæk Mølle, afbildet på matrikelkort fra 1839. Både vand- og vejrmøllen var på dette tidspunkt endnu i funktion. Med sort er angivet søgegrøfternes placering. Ved den røde prik fandtes resterne af vandmøllen.

The mill at Skallebæk, as recorded on the land registry map of 1839. Both the water and the windmill were still in function, at this point in time. The trial excavation trenches are highlighted in black. The remains of the watermill were located at the site marked by a red dot.

struktioner bestående af et møllehus, som husede kværnstenene samt et enkelringet vandhjul, som fik sin kraft fra en beskeden vandstrøm gennem en træsat rende.

At vandmøllen ved Skallebæk har dybe rødder, fremkom der tydelige spor efter ved en arkæologisk forundersøgelse, som Den antikvariske Samling i Ribe foretog i september måned 2006. Ejeren af huset på adressen Møllehusvej 4 ønskede at anlægge en sø på engen nord for sit hus. Ved forundersøgelsen blev der trukket en række grøfter hen over arealet, som hurtigt viste, at der under muldlaget skjulte sig bevaret egetømmer, rester af kanalforløb samt et muligt tørveopbygget dige (fig. 5).

Forundersøgelsen fandt sted under vanskelige

vilkår med meget tilstrømmende vand, og også lagene under muldlaget var stærkt præget af enten at være dannet i eller eroderet af strømmende vand. Der var også større områder med tørvevækst. Men i lagene under engen fandtes en del nedrammet eller nedgravet tømmer, som har udgjort dele af flere vandmøller på stedet. Der fandtes rester af en nordvest-sydøst-orienteret rende, hvis sider var afgrænset af træ. I den tørvefyldte rende fandtes en såkaldt lejebuk af egetømmer, som var det træstykke, møllehjulsakslen hvilede i. I udsparringen på tømmerstykket hvilede lejestenen, som møllehjulsakselen roterede i (fig. 6). Lige øst for renden fandtes fire større sten samt forskelligt nedrammet træ. I sandet mellem stenene var der mange små



Fig. 6. Øverst tv.: Fragment af kværnsten af granatglimmerskifer. Kværnstenen er importeret fra Hyllestad i nærheden af Bergen i Norge. Øverst th.: Sidesøtte fra møllehjul. Nederst: Lejebuk med udsparring til lejesten.

Above left: A fragment of granite mica-slate quern stone. Precisely quern stones of this type were imported from Hyllestad, in the vicinity of Bergen in Norway. Above right: A side support from a mill wheel. Below: A wooden supporting frame with the chiselled out cavity for the bedding stones.



stykker granatglimmerskifer – en stentype, som blev anvendt netop til møllesten. Der fandtes også et enkelt større randskår af en møllesten af granatglimmerskifer, hvor granaterne ses tydeligt på slibefluden (fig. 6).

Selv om de fundne anlæg kun er delvist afdækkede og ikke egentligt udgravede, synes det ret sikkert, at udgravningen ramte selve tomten af en vandmølle, hvor selve møllehuset har stået. Gennem den træsatte rende er vandet blevet ført frem mod møllehjulet, som trak stenene i møllehuset. Det vides ikke, hvor gammel denne mølletomt er, men blandt flere løsfundne tømmerstykker blev ét dendrodateret til at være fældet i tidsrummet 1194-1214, men om det er dateringen på denne mølletomt eller en forgænger eller efterfølger vil kræve yderligere udgravninger.

Få meter nordøst for mølletomten fandtes en spunsvæg dannet af tætstillede, nedrammede planker af blot 1½ cms tykkelse. Plankerne stod kant mod kant og dannede grænse mellem fast sand mod sydvest og tørv mod nordøst. Spunsvæggen må have afgrænset et vandfyldt bassin, nok en mølledam. Orienteringen af spunsvæggen afveg fra sporene af møllerenden og sammenholdt med de to anlægs placering i forhold til hinanden er det mest sandsynligt, at de udgør elementer af hver sin møllefase.

Ved udgravningen fremkom en del tømmer. Både nedrammede stolper og pæle, som blev efterladt in situ, samt forskellige stykker løstliggende, vandtransporteret træ. Blandt træstykkerne var der en enkelt karakteristisk vandmølledel, en såkaldt sidestøtte fra et møllehjul, der har tjent til at afstive padlebladene (fig. 6).

Forundersøgelsen viste, at der skjult under engens muldlag ligger tomten af mindst én velbevaret vandmølle, og at man nok skal regne med, at der vil være rester efter flere. På baggrund af en enkelt dendrodatering må én af disse møller stamme fra tiden o. år 1200. Samtlige fundne fragmenter af kværnsten var af granatglimmerskifer, som blev brudt i omegnen af Bergen i Norge. Det er en smule bemærkelsesværdigt, da tidens håndkværne, som er hyppige fund i Ribes middelalderlag, primært er fremstillet af basalt brudt i Rhinegnene.

I brinken af Skallebækkens nuværende løb ses stadig en række kraftige egestolper. Én af disse var

blevet trukket op inden forundersøgelsen, og en skive blev savet ud til datering. Den viste, at stammen var fældet efter 1803 og dermed må stamme fra en af de sidste vandmøller på stedet.

Man må anse det for sandsynligt, at der i over 600 år – muligvis uden afbrydelser – har ligget en vandmølle ved Skallebæk. Fra sin gunstige placering i vejkrydset har lyden af det knagende og plaskende vandhjul i århundreder budt egnens møllepligtige bønder velkommen.

Skriftlige kilder til møllens historie

Den første skriftlige omtale af Skallebæk Mølle stammer fra 1432, da en borger i Ribe skødede møllen med tilliggende bygninger til klostret i Løgum (*Scriptores verum Danicarum medii ævi* bd. III, s. 224). Via meddelelser i overleverede akter møder vi igen Skallebæk Mølle i 1492, da et tingsvidne godtgør, at møllen tillige med den nærliggende Munkgård med ager, eng, fiskevand og møllestrøm tilhørte Løgum Kloster (*Scriptores verum Danicarum medii ævi* bd. III, s. 73). I 1501 mageskiftede klostret møllen med bispestolen i Ribe, hvis besiddelse den forblev, til kirkens og bispens gods ved Reformationen 1536 blev nationaliseret (Kinch I, s. 416). Herefter var møllen altså krongods, og man kan i Riberhus Lensregnskaber se, hvor meget der indkom i statskassen i form af afgifter. Ofte var møllen brøstfældig og var til udgift for lensmanden¹. De mange reparationer kan have været årsagen til, at møllen blev afhændet til Grev Schack, da denne oprettede sit grevskab på grundlag af det krongods, han fik overladt som betaling for udlagte lån til statskassen (Kronens skøder 1661, 1663, 1668).

Møllerne kunne nok være velhavende trods møllens brøstfældighed. Indtægterne kunne stamme fra brændevinsbrænderi, kornhandel eller studehandel. Når der skulle repareres med ”stort tømmer” havde man krav på at få dette udleveret frit af staten (*Danske Lov XI*, 1,3).

Møllerne indtog en høj plads i det lokale hierarki, hvilket ses af, at møller Rasmus Pedersen, som bestyrede møllen 1689 – 1714 forærede Seem Kirke et stort messingdåbsfad med inskription ”Denne Bækken haver Rasmus Pedersen Møller og Anna Madsdatter givet til Dåben udi Seem Kirke for den Stolestade, som er under Korset. 1702”².



Fig. 7. Mølletomten, som den fremstod i den delvis vandfyldte udgravning. Sporene efter møllerenden anes til venstre. I det lettere tørveholdige sand fandtes mange fliser af kværnsten af granatglimmerskifer.

The site of the mill in the waterlogged state during the course of the excavation. Traces of the millrace can be seen to the left in the photo. Amongst the slightly clayey sand, there were numerous finds of granite mica-slate quern stones.

En senere bestyrer snød præsten for et godt offer ved at lade sin kone ene gå til skrifte efter en barnefødsel. Skikken krævede ellers, at hun lod sig følge af mindst 15 nabokoner, som alle ofrede en smule til præsten³. En retshandling i 1718 bragte to ældre tingsvidner for dagen. Mølleren, Jørgen Asmussen, påberåbte sig ret til et par marker, hvortil han medbragte synsvidner fra 1572, som hjemlede hans ejendomsret til disse⁴.

I 1683 hed det, at ”bemeldte Mølle består af én Kværn, som drives med et Hjul med Underfaldsvand. Hjulets Diameter er 6 ¼ Alen, og den øverste Møllestens Diameter er 2 ¼ Alen. Samme Mølle er ikkuns en Græs- eller Skvætmølle, som ikke altid kan male, fordi om Sommeren, når Tørke er, har den intet Vand, og om Vinteren, når stor Frost er,

må den og stå stille. Vandløbet til samme Mølle kommer fra en liden Bæk fra Munkesø, hvilken Sø og ligger til Schackenborg.” Fiskeriet i søen tilhørte grevskabet, som udlejede fiskeretten. Om møllegæster hed det: ”(Mølleren) har (Møllegæster) af nogle omliggende Byer og ellers af Grevens Gods, som på en Mils Vej derom kan være beliggende, hvilke af hans højgrevelige Nåde er anbefalet at lade male i Skallebæk Mølle.”

Det var i mølletvangens tid, hvor bønderne ikke selv kunne bestemme, hvorhen de ville køre med deres korn, når det skulle males. Ifølge en opgørelse var der 88 gårde og syv huse, som skulle lade deres korn formale i Skallebæk. Foruden en del beboere i Seem Sogn og i Lustrup skulle blandt andre alle beboere på Manø søge møllen her. Det var



Fig. 8. Toldkop fra Ribe Midtmølle. Fra Sydvestjyske Museers samling (ASR M6911, 6911).

Excise measures.

dog ejendomme, der lå indenfor kongeriget Danmarks juridiske grænser. Man kender ikke det præcise antal af gårde i hertugdømmet Slesvig, der eventuelt skulle gæste møllen i Skallebæk⁵. Dog viser en retstvist fra 1733, at der var ret godt hold på, hvem fra Slesvig, der var tvungne at søge Skallebæk Mølle. Det var beboerne af de gårde, der betalte afgifter til Riberhus, hørte under Ribe Hospital (Sortebrødreklostret), Ribe Domscole, nogle af kannikepræbenderne eller Ribe Domkirke i følgende sogne: Vodder, Roager, Spandet og Højrup. Samtidig blev fremlagt et dokument, som bevidnede, at bønder i Søndernæs, Lustrup og Øster Vedsted var undergivet mølletvang til Skallebæk Mølle. Stiftsbefalingsmanden truede de opsætsige med, at de blev lagt i jern, dersom de ikke rettede sig efter påbuddet⁶.

Møllegæsterne kunne være nødt til at age forbi flere udmærkede møller undervejs til deres pligtmølle, hvad de fandt aldeles urimeligt, og som de tog ind til trods for- og påbud. Mølleren klagede til sit herskab flere gange og fortalte, at "en Del af de fra Arilds Tid under min Mølle liggende og henhørende Bønder og Møllegæster imod derom ofte udgået Ordre, sig dog understår deres Korn udi andre Møller at lade male, der de dog udi Skallebæk Mølle lige så vel som i andre Møller bliver betjent." Efter denne klage til stiftamtmanden fik bønderne igen pålæg om, under trussel om straf, at søge deres påbudte mølle⁷.

Mølleren kunne næppe leve af kun at male korn for andre. Der har været et lille landbrug til møllen med to heste, to køer og et svin⁸. Svinet og køerne kunne nok opføres ved toldkornet, men når mølleren ejede heste, må der have været noget at

bruge dem til. Der er ikke tegn på, at møllen var i privateje, selv om en tidligere historiker har set det sådan⁹. Mølleforpagteren betalte afgifter til statskassen via amtsstuen. Det hed i en beskrivelse fra 1600-tallet at mølleren selv vedligeholder møllen "undtagen med stort Tømmer"¹⁰.

Ifølge Danske Lov var amtmændene pligtige at yde hjælp til vedligeholdelse af møller, som sorterede under staten samt føre tilsyn med, om toldkopperne holdt ret størrelse¹¹ (Danske lov kap. II stk. 3). Toldkoppen var det mål, hvormed mølleren måtte tage en del af det formalede korn som betaling for sit arbejde (fig. 8).

Jordebogsregnskaberne for Riberhus Amt fortæller, at amtet lod møllen vedligeholde, ligesom stiftsbefalingsmanden udstedte bekendtgørelser vedrørende møllens drift og vedligeholdelse. I en befaling fra stiftamtmanden står, at "samtlige Møllegæster til Skallebæk Mølle af Ryttertjenere, Hospitalstjenere, Kirketjenere og Proprietarietjenere (selvejere), så mange som her under Ribe Amt og Grevskabet Schackenborg henhører, udi hvad Sogne de end boende er, at de efter gammel Sædvane og Rettighed straks være Skallebæk Møller behjælpelig med Arbejde, Møllestrømmen at rense og således færdiggøre, at Vandet, som dertil sit Løb skal have, kunne uhindret udi Mølledammen indledes og ikke den forbiløbe, og det uden al Forsømmelse under Straf som vedbør"¹².

Rytterbønderne må have følt sig noget anderledes stillede end de øvrige bønder, for de forsøgte ofte at undgå mølletvangen, hvad der afstedkom en advarsel fra stiftamtmanden i 1694 og adskillige gange siden. "Hvilken Rytterbonde, som sig efterdags lade finde modvillig og ikke søger Skallebæk Mølle, hvortil de rette Møllegæster er, med deres Korn at lade male, men søger til andre Møller, skal så snart Mølleren det for Stiftsbefalingsmanden andrager til Ribe indhentes og første Gang straffes udi Amtsfængselet efter Sagens Beskaffenhed; men sker det anden eller flere Gange, skal de til regimentsgevaldigeren (bødlen) henføres og med Straf udi Jern anses, hvorimod Mølleren er forpligtet deres Korn forsvarligen og for den sædvanlige Rettighed at male."¹³ I 1699 klagede Grev Schack til kongen over, at nogle af de møllepligtige bønder søgte til andre møller. Svaret var: "I Riberhus Amt i Seem Sogn er en vandmølle, Skallebæk Mølle kal-

det, hvis Møllegæster, som deres Korn over Mands Minde på samme Mølle skal have ladet male, ere udi Lustrup Birk og udi Hviding Herred beliggende, hvilke og desforuden skal have tilhjulpen Mølledammen årligen at rydde og rense, når det nødvendig behøvedes, men at foreskrevne Bønder og Møllegæster skal udi nogle få Åringer have begyndt sig fra bemeldte Mølle at holde deres Korn og på fremmede Møller lade male imod ældgammel Skik og Sædvaner”¹⁴. Det skal her bemærkes, at Lustrup Birk var undergivet kongerigsk lovgivning, mens Hviding Herred hørte under hertugdømmet og dets lovgivning. Disse lovgrundlag var meget forskellige, og da der næsten intet arkivmateriale findes bevaret fra Hviding Herred, er det nærmest umuligt at komme sagen nærmere.

Trods de langtfra boende bønders uvilje mod at køre til Skallebæk, sad mølleforpagterne godt i det, hvad ses af skifterne. I 1741 ejede mølleren selv sit beboelseshus og stald, men ikke selve møllen. Han ejede to stude, to køer, en kvie, en kalv, en so, tre galte, to sogrise og to får. Han brændte brændevin og havde redskaberne dertil, hvad han havde ret til ifølge slesvigsk lov¹⁵.

Møller Jørgen Mikkelsen var i så gode kår, at han stiftede et legat på 33 Rigsdaler, hvoraf renterne skulle komme Seem Sogns fattige til gode. Tolv år senere fordoblede han kapitalen.

A pro pos brændevin, så ser det ud til, at der har været almindelig udskænkning i møllens borgerstue. En retssag fra 1715 bevidner et slagsmål her, idet en bonde fra Seem overfaldt en mand fra Kloby og gav ham et hul i hovedet og en næsestyver, så blodet flød. Ved senere forhør i sagen kom det frem, at i alt otte mænd havde sviret i møllen fra påskelørdag aften til langt hen på eftermiddagen 2. påskedag¹⁶. Der blev ikke uddelt straffe, men birkedommeren belærte svirebrødrene om deres *svære helligdagsbrøde*.

I 1700-tallet flyder kilderne rigeligere med hensyn til Skallebæk Møllens historie. Den hørte under Lustrup Birk, hvis justitsprotokoller findes bevarede siden 1662, og birkedommerne havde tilsyneladende et tæt forhold til den. På grund af de pauvre vandforhold, kunne møllen kun male begrænsede mængder korn dagligt. Og da møllegæsterne aldrig på forhånd vidste, hvor mange, der allerede holdt i kø, når de drog hjemmefra, kunne besøget i bor-



Fig. 9. Møllen i Skallebæk ca. 1955. Foto: Privateje.

The mill at Skallebæk as it was around 1955.

gerstuen blive stort og langvarigt, – især når man betænker den udskænkning, der fandt sted, som refereret ovenfor.

Da den store stormflod nytårsnat 1720 brød ind over egnen, blev også Skallebæk Mølle udsat for beskadigelser. Vandet ”havde udslagen en Del af Murtavlene på Møllehuset samt havde beskadiget noget af hans (møllerens) Bohave og i særdeleshed Mølløværket samt Ovne og Skorstene. Desforuden udi Ladehuset ... bestående af 18 Fag, hvor Vandfloden ligeledes havde skyllet en Del af Væggen og var gået én Alen højt i 5 Fag Høj, 12 Traver Byg og lige så meget Rug foruden en Del Halmfodring, der var fordærvet og beskadiget, og hans Rugsæd, der bestod udi 5 Tønder var endnu værre sandslagen end noget af det vi forhen havde set, så der synes ikke herefter at kunne avles noget. Overalt er Husene på en Del Steder ilde tilredt af de store Storme, især på Taget”¹⁷.

Efter den svære skade blev alt igen opbygget, men til kortvarig glæde, for allerede sommeren 1726 mødte mølleren for retten og ”vemodigen an-



Fig. 10. Møllehuset. Møllehjulet fandtes umiddelbart ud for husets gavnl til Skallebækken.

The mill-house. The mill wheel was placed right up against the gable wall of the house facing onto the Skallebæk stream.

drog, hvorledes hans velbygte Ladehus på 19 fag, 12 Alen i Bredden, af stærkt Egeundertømmer og Tavlemur og godt Fyrovertømmer var opsat med Skæreværk og Deller (bjælker) af Egefjæle afdelt til Hestestalde, Båse, Lo og Lade, Torsdag ved sidstafvigte Pinsefest imellem Klokken 11 og 12 om Natten udi den forskrækkelige Tordenvejrr af Lynild blev anstukken og udi Aske lagt.”¹⁸

I 1739 var der indkaldt til et åstedsmøde i møllen. Beboerne i Lustrup (en by, som havde egen vandmølle), Hjerting og Rødning var tilsagt og lovede at betale hver halvanden skæppe byg i afgift til mølleren i Skallebæk, imod at kunne lade male andetsteds. Selv Lustrup Mølle måtte indgå på at betale denne afgift²³. Beboerne på Manø, som også var møllepligtige til Skallebæk, mødte ikke.

1790 overgik møllen til arvefæste, hvilket var en klar forbedring for fæsteren, hvis arvinger kunne nyde godt af hans eventuelle forbedringer. Fæsteren hed Mads Bertelsen, og han må have været en driftig person. Han ansøgte kort efter om tilladelse til at opføre en vejrmølle, hvad han altså må have haft midler til, men allerede år 1800 satte han hele molevitten på auktion under følgende beskrivelse:

”En Vandmølle, der nylig er forbedret med Hovedrestauration i Henseende til Værket, som er indrettet med dobbelte Gangtove, hvortil endnu bekvemmelig med såre ringe Bekostning, et Boghvedeværk kan anlægges.

En ny Vejrmølle, der for 2 år siden er opført, velindrettet med Pilleværk samt Melsten. Våningshuset og Udhusene ere for 2 år siden nyopbyggede og tilligemed foranførte tvende Møller assurerede i Brandkassen for 2530 Rigsdaler.

Til disse Møller ligger betydelige Ejendomme af Ager og Eng, som dette År er tilsåede med 15 Tønder af alle Slags Korn. Der kan årlig bjerges 20 à 24 Læs Hø. Møllebesidderen har Eneret på Fiskeri i Munkgårdsøen, som ligger tæt østen for. ... Der kan frit brændes Brændevin og brygges øl på Møllen. Begge Møller ligger under Hovedgårdsret og er derfor fri for at betale Tiende” (Ribe Stifts Tidende 10/9 1800).

Den første december 1839 brændte Vejrmøllen, og der blev opført en ny hollandsk vejrmølle, som blev taget i brug den 1. februar 1841. I 1853 sattes møllen atter på auktion, og det nævnedes i notitsen, at vejrmøllen var opbygget 1841 og ”Vandmøllen



Fig. 11. De sidste rester af Skallebæk mølles bygninger.

The remains of the mill.

af ny". Det fremgår så ikke, om også vandmøllen brændte, eller om den bare er blevet fornyet²⁰. Møllen havde da tre kværne i vandmølleværket og tre i vejrmølleværket. Ved gården var 2 heste, 10 får og 20 stykker hornkvæg. En levende tradition vil vide, at kvægstalden var opført på det engstykke, hvor reminiscenserne af den middelalderlige mølle blev udgravet, hvilket bekræftes på matrikelkortet fra 1839 (fig. 5).

Det nævnte fiskeri i Munkgård Sø var eftertragtet, og møllerne måtte flere gange gribe til rettens hjælp for at styre de fiskelystne naboer. Der findes flere retstvister i Lustrup Birks Justitsprotokoller, hvor denne fiskeret omtales, der beslaglagdes ved og udstedtes bøder.

Der findes en gammel regnskabsbog, ført 1845-1885, hvori møllerne har optegnet skyldnere ved mølleriet, men ellers findes intet bevaret i privat regi vedrørende møllens ældre historie²¹.

Møllen skiftede ejer en del gange efter hinanden i årene derpå, ejerne havde skiftende økonomisk lykke med sig, men nye oplysninger i (tvangs)auktionerne lader forstå, at der var kroeri tilknyttet²².

Vandmøllen blev nedlagt midt i 1800-tallet, men fortsatte som vejrmølle. Vandmøllens bygninger blev nedbrudt, og den tilkøbte eng og agerjord blev udstykket (Bøcher 1944, s. 127). Et hus, *Møllehuset* (Møllehusvej 4) skal være opført af nedbrydningsmateriale fra vandmøllen, og resterne af vandmølleriet kan anes i brinkerne ved husets nordgavl.

I 1908 købte en række lokale mænd Skallebæk Mølle og omdannede den til et aktieselskab²³. Dette selskab drev mølleriet ved forskellige forpagtere indtil 1920, hvor møllen igen overgik i privateje. Aktieselskabets formålsparagraf lød: "Selskabets Formål er at bevare Møllen og sætte den i brugbar Stand, så Beboerne kan betjenes såvel med Maling som Forsyning af Korn, Mel og Gryn samt almindelige Foderstoffer eller så godt som mulig, hvad der hører under almindelig vel ledet Møllebrug". Ordvalget tyder dels på, at mølleriet var i ringe forfatning og dels på, at der var nogen hjemstavns-patriotisme i sagen.

Atter skiftede ejerne nogle gange. I slutningen af 1940-erne blev hat og vinger demonterede. I 1951 blev den gamle mølle overtaget af Jens Christian

Pedersen, Ribe Ydermølle, som blandt andet selv har berettet:²⁴ "... jeg købte den (møllen), ... men den var kørt ned og meget forsømt. Maskinerne var i ringe stand og kundekredsen lille. ... Så gik vi i gang med at restaurere lidt ude og inde, blandt andet fjernede vi jordvolden omkring møllen og fik bygget et lille lagerrum, og lidt efter lidt kom kunderne tilbage. Tiderne udviklede sig stadigvæk, og formalingen af bøndernes korn ophørte næsten, da de selv anskaffede sig huskværne. Der kom dog andre muligheder for mølleren, som for eksempel handel med foderstoffer, da bønderne brugte mere og mere til supplering af egen avl. Også bejdsning af sædekorn kom ind i billedet og gav noget at bestille.

Så vandt mejetærskerne indpas i Danmark, selv om klimaet ikke er den bedste for denne høstmotode. Kornet skal ofte tørres for at kunne opbevares ... så møllerne måtte til at investere i tørrerier. Samtidig kom fremstilling af færdigblandet svine- og hønsefoder ind i billedet. ... Bønderne kunne efter tørring få oplagt deres korn til afhentning efter forbrug og færdigt foder vinteren igennem, ... og der måtte atter bygges (lager). Der skulle anskaffes en dyr tanklastvogn, som kunne suge bondens korn op på marken og puste den op i hans silo. Det blev efterhånden besværligt for en lille mølle at finansiere dette. Samtidig skulle kunderne have kredit, så derfor forsvandt mange små landsbymøller. ... I 1972 afhændede mine tre sønner og jeg firmaet til Vestkystens Korn a/s."

Dette firma skiftede navn et par gange inden virksomheden i Skallebæk ophørte 1994 og Søren Christian Pedersen købte lagerhallerne og enhver mølleriaktivitet ophørte året efter.

Noter

1. Riberhus Lensregnskaber og Jordebøger 1585, 1593-94, 1602-03, 1611-12, 1639-40. Landsarkivet for Nørrejylland.
2. Præsteindberetning, Landsarkivet for Nørrejylland, C 4 – 773.
3. Kopi af korrespondance i Historisk Arkiv i Seem Sogn.
4. Lustrup Birks Justitsprotokol 19/4 1718. Landsarkivet for Nørrejylland.
5. Riberhus Amt, markbog no. 702.
6. Lustrup Birk, Justitsprotokol 24. februar 1733.
7. Efter notat i M.N.Kromanns papirer, kopi i Historisk Arkiv i Seem Sogn.
8. Riberhus Amts Kop- og Kvægskat 1686 side 8. Rigsarkivet.
9. Efter notat i M.N.Kromanns papirer, kopi i Historisk Arkiv i Seem Sogn.
10. Modelbog nr. 1743, Rigsarkivet.
11. 5. bog kapitel 11 stykke 3.
12. Ribe Amts Kopibog, udgåede Breve 15/5 1690. Landsarkivet for Nørrejylland.
13. Som note 11, 9/1 1694.
14. Jydske Registre 5/12 1699. Rigsarkivet.
15. Grevskabets Schackenborgs skifteprotokol 1741, 1746, 1847. Landsarkivet for Sønderjylland.
16. Lustrup Birk, Justitsprotokol, nævnte dato. Landsarkivet for Nørrejylland.
17. Op. Cit. 4. februar 1721.
18. Op. Cit. 26. juni 1726.
19. Op. Cit. 2/8 1737.
20. M.N.Kromanns notat, op.cit.
21. Historisk Arkiv i Seem Sogn, top V 23a.
22. Op. Cit.
23. Forhandlingsprotokol og trykte love for Aktieselskabet "Skallebæk Mølle" i Historisk Arkiv i Seem Sogn, top V 23a.
24. Afskrift af beretning i Historisk Arkiv i Seem Sogn, top V 23a.

Litteratur

- Andersen, Aage 1998: Ribeegnens bebyggelsesnavne. *Marsk, land og bebyggelse* (Stig Jensen red.), 1998, s. 65-67.
- Böcher, Steen B. 1944: *Vandmøller og andre Vandkraftudnyttelser i Ribe Amt : Lokalitetsliste til "Vandkraftens Udnyttelse i det sydlige Nørrejylland før og nu."*
- Dahl, Bjørn Westerbeek 2001: "Det smukkeste af alle geographiske Carter" – Videnskabernes Sleskabs kortlægninger i Ribe og omegn. *By, marsk og geest* 13, 2001, s. 37-50.
- Danmarks Kirker* 1979-2003: (udg. Af Nationalmuseet), Ribe Amt. 1979-2003.
- Kann, Ove 2001: Ribe Å – dens historie og betydning for Ribe by og omegn. *By, marsk og geest* 13, 2001, s. 62-94.
- Kieffer-Olsen, Jakob 1999: Seem kloster lokalise-

ret. *By, marsk og geest* 11, 1999, s. 39-42.
Kinch, J.F. 1869 og 1884: *Ribe Bys Historie og Beskrivelse* I og II.
Nielsen, Leif Christian 1987: Omgård. The Viking age water-mill complex. A provisional report on the 1986 excavations. *Acta Archaeologica* vol. 57. 1986, s. 177-204.
Kong Christian den 5tes Danske Lov. v/ Schyth. 1856.
Kronens Skøder på afhændet og erhvervet Jordegods. v/ Laursen, L. m.fl. 1892-1955.
Ribe Stifts Tidende 1800.
Scriptores rerum Danicarum medii ævi. 1772-1878.
Søvsø, Morten 2007: Arkæologiske undersøgelser i Ribes Dagmarsgade – topografi og bebyggelsesstruktur i de ånære områder. *By, marsk og geest* 19, 2007, s. 17-48.

Anvendt arkivmateriale

Rigsarkivet:

Jyske Registre

Modelbog nr. 1743.

Riberhus Amt. Kop- og Kvægskat 1686.

Landsarkivet for Nørrejylland:

Lustrup Birk. Justitsprotokoller.

Ribe Amt. Kopibog. Udgåede Breve.

Riberhus Amt. Markbog nr. 702.

Riberhus Amt, Lensregnskaber og Jordebøger.

Ribe Bispeembede Præsteindberetninger.

Landsarkivet for Sønderjylland:

Grevskabet Schackenborg. Skifteprotokol.

Historisk arkiv i Seem Sogn:

Skallebæk Mølle, Top V 23a. Heri alle nævnte arkivalier.

SUMMARY

The mill of Skallebæk in the parish of Seem

This article deals with the Skallebæk mill complex, which is situated in a rural location a few kilometres east of Ribe. On the basis of old maps and place-name studies, an attempt is made at reconstructing the extent and nature of the areas lakes, streams and wetlands during the medieval period. Our analysis shows, that the mill was placed at the

crossing points of two roads linking most of the surrounding agricultural areas.

The mill was probably founded by the neighbouring Benedictine Abbey of Seem, which was reformed into a Cistercian abbey ca. 1170 and subsequently moved to another Cistercian foundation Løgumkloster. However, it is likely that Seem Abbey lived on as a Grange, as both the farm of Munkgaard and the mill at Skallebæk remained in the ownership of Løgumkloster right on into the 15th century.

In 2006, a trial excavation unearthed traces of several medieval watermills on a meadow just north of the small Skallebæk stream. Waterlogged conditions had preserved remains of at least two wooden watermills. One seemed to be especially well preserved and on the site of the former mill house itself quite large numbers of small quern stone fragments were found. These fragments were granite mica-slate imported from Hyllestad near Bergen, Norway. Several scattered pieces of worked oak were also recovered from the site, among these a bearing frame supporting the watermills axle as well as a shroud or rim-board, which helped to hold the paddles on the waterwheel into place, was found. One oak plank was determined by dendrochronological analysis to a trunk felled between 1194 and 1214 A.D.

The Post Medieval history of the mill can be relayed on the basis of written sources. A windmill was also built on the site around 1800, but by the middle of the 19th century the watermill had ceased to function and fell into to disrepair. The windmill remained in use however until the middle of the 20th century.

Søren Mulvad

Arkivleder

Varming Vesterby 9

6760 Ribe

mulvadvarming@gmail.com

Morten Søvsø

Museumsinspektør

Sydvestjyske Museer

Odins Plads 1, 6760 Ribe

mosvs@sydvestjyskemuseer.dk

Fiskergade i Ribe

– arkæologiske undersøgelser i forbindelse med gaderenoveringen i 2009

Af Troels Bo Jensen

I artiklen fremlægges de arkæologiske resultater af Fiskergades renovering i 2009. Under gaden fandtes nederst naturligt dannede å- og englag. Derover tynde kulturlag fra ældre middelalder. I 1300-årene gennemførtes en massiv opfyldning i området og i løbet af 1400-årene blev det nuværende gadeforløb dannet. Udgravningen gav desuden en række fine genstandsfund.

Indledning

Som det ofte har været omtalt i *By, marsk og geest*, er der gennem en lang årrække blevet foretaget omfattende renoveringer af Ribes gamle gadeforløb. Dette arbejde er siden 1984 blevet fulgt nøje fra museets side og har med tiden produceret mange spændende arkæologiske resultater, som har givet os større viden om byens kronologiske udvikling og udseende gennem vikingetid, middelalder og renæssance. I 2009 var turen kommet til Fiskergade.

Fiskergade er en sidegade til Overdammen, byens gamle hovedfærdselsåre. Den smalle gade med dens slidte brosten og gamle huse, giver i sig selv en middelalderlig stemning og det er også meget sandsynligt, at gadens generelle udseende og forløb ikke har ændret sig meget siden dens opståen. Den betragtes da også som en af de gader i Ribe, der har bevaret mest af sit oprindelige udseende. Men trafikken gennem gaden havde sat sine tydelige spor i brolægningen, som efterhånden var blevet temmelig ujævn. Hele gadebelægningen skulle derfor tages op og nylægges. Samtidig skulle det gamle rør- og ledningsnet under gaden udskiftes. For kloakrørens vedkommende udgjordes de stadig af gamle glaserede lerrør. Gravearbejdet ville blotte de kulturlag der måtte findes under gaden, hvilket gav en god mulighed for at gøre arkæologiske observationer i et område, som ikke før havde været gennemgående undersøgt. Formålet med den nye undersøgelse var derfor, at afdække gadeforløbets historie og belyse dets udstrækning i tid og rum for herigennem at indplacere det i middelalderbyen Ribes topografi, hvilket igen ville give

en brik til vores viden omkring Ribe bys opståen og udvikling.

I foråret 2009 gik arbejdet i gang, og de arkæologiske undersøgelser foregik fra april til juni samme år. Undersøgelserne i forbindelse med gaden renovering blev udført som en kombination af overvågning og arkæologisk udgravning i de ca. 1 meter brede tracéer, der blev gravet til de nye rør. Der blev i samarbejde med entreprenøren udvalgt en række strækninger af tracéet, som blev nærmere undersøgt og registreret (se fig. 1). Undersøgelserne bestod hovedsageligt af opmåling og registrering af de kulturlag, der var synlige i tracéets sider. Derudover blev der indsamlet fund samt træ til dendrokronologisk datering¹. En del af gaden var i forvejen gennemgravet af ældre rørføringer og anlægsarbejder, men flere steder gik de nye anlægsarbejder gennem forholdsvis urørte kulturlag, der kunne give meget ny viden. Enkelte steder blev der ligeledes frataget jord til vandsoldning. Den opgravede jord blev desuden, med hjælp fra en af museets amatørarkæologer, overgået med metaldektektor, hvilket skulle vise sig at være en god ide, da det gav flere flotte fund.

Områdets topografi og historiske baggrund

Fiskergade er 180 m lang og løber fra syd-sydøst mod nord-nordvest parallelt med Ribe Å, der kun ligger en husrække mod øst. I den nordlige ende har gaden et tilnærmelsesvis vinkelret knæk mod øst, hvorefter gaden munder ud i Skibbroen. Gaden bredde svinger generelt mellem 3 og 5 m, men er på det smalleste punkt kun ca. 2,8 m (se fig. 1). Gaden er tydeligt afbildet med samme overord-



Fig. 1. Fiskergade vist på Techts kort over Ribe fra 1858. Gadens forløb har ikke ændret sig siden. Felterne M1-M9 er markeret med blå. Om selve kortet se By, marsk og geest 17.

Fiskergade as shown on Techts map of Ribe from 1858. The course of the street hasn't changed since then. The excavation sites M1-M9 are highlighted in blue.

nede forløb og udseende både på Johannes Mejers kort over Ribe fra 1651 og i Resens atlas fra o. 1675 og da flere af husene langs gaden daterer sig tilbage til 1500-tallet, må man antage, at gadens bredde og overfladeniveau er nogenlunde uændret siden da.

Navnet Fiskergade ses første gang i 1448 (Nielsen 1985, s. 43), og det erhvervsbetonede navn synes ikke, ligesom gadens forløb, at have ændret sig siden gadens oprettelse. Om navnet kommer af, at der har været en dominerende tilstedeværelse af fiskere blandt gadens tidlige beboere vides ikke med sikkerhed, men dens beliggenhed nær åen sandsynliggør dette.

Området omkring Fiskergade er præget af middelalderlige gadeforløb. Mod vest ligger den i arkæologiske kredse så velkendte Grønnegade, hvor Mogens Bencard i 1955-56 foretog den første danske byudgravning. Navnet Grønnegade, eller

Grønergath, muligvis opkaldt efter personer fra Groningen, nævnes første gang i 1291 (Nielsen 1985, s. 171). Øst for Fiskergade ligger Skibbroen, som første gang nævnes i Ribe bys Jordebog i 1450'erne. Skibbroen opstår også i forbindelse med opfyldningen af åengen og er formodentlig anlagt tæt på samme tidspunkt som Fiskergade. Syd for ligger Overdammen, først kaldet Bredegade, senere Storegade (Nielsen 1985, s. 171). Navnet Dammen refererer til dæmningen der anlægges mellem 1250 og 1255 og sammenkæder åens sydlige og nordlige bred (Nielsen 1985, s. 78). Bredegade, nuværende Overdammen, nævnes dog først i 1450'erne, da der ifølge de skriftlige kilder før dette lå et torv kaldet Fisketorv på stykket fra dæmningen og op til domkirken (Nielsen 1985, s. 96). Fisketorv synes dog at være nedlagt og udstykket senest i første halvdel af 1400-tallet. Slipperne Bredeslippe, Mellemslippe og Skoma-



Fig. 2. Fotografi af Fiskergade fra o. 1880. I baggrunden ses Overdammen. Fiskergade har på dette tidspunkt pikstensbelægning. Efter foto i Sydvestjyske Museer.

A photo of Fiskergade taken around 1880. The upper dam "Overdammen" can be seen in the background. Fiskergade had at this point in time a cobbled road surface.

gerslippe omtales sjældent i de skriftlige kilder, men er efter al sandsynlighed opstået som mindre gangstier mellem huskarréerne.

Gennem de skriftlige kilder kan man til en vis grad følge Fiskergades opståen. Gaden figurerer som sagt for første gang i de skriftlige kilder fra midten af 1400-tallet og ifølge Ribes Jordebog beskrives den som bebygget på begge sider o. 1460 (Kinch 1869, s. 554). Forud for dette omtales der i skøder fra 1351 og 1394 en sti fra en grund beliggende på østsiden af Grønnegade ved siden af byens rådhus, som menes at have ligget på grunden mellem Grønnegade 4 og 8, hvor der i dag er parkeringsplads. Nævnelserne i skøderne omhandler en strid omkring brugsretten af en gangsti, eller slippe, gående fra det bagerste af grunden og ned til åen, igennem grunden hvor bytinget blev afholdt og hvor der i dag således også ligger en gyde

kaldet "Tingslippe" (Kinch 1869, s. 553; Nielsen 1985, s. 95). I denne forbindelse nævnes Fiskergade ikke og hvis gaden altså havde eksisteret, må stien formodes at have gået tværs over denne. Det må derfor antages, at gaden som sådan ikke eksisterer på dette tidspunkt. Ud fra disse skriftlige kilder kan det derfor slutes, at gaden og dens bebyggelse opstod i perioden fra slutningen af 1300-tallet til midten af 1400-tallet.

Tidligere arkæologisk arbejde

Der har tidligere været foretaget mindre arkæologiske undersøgelser i gaden og i de omkringliggende bygninger, men undersøgelsen i 2009 er den første større arkæologiske indsats i gaden.

I 1973 foretog daværende antikvar i Ribe Mogens Bencard en mindre udgravning i den nordvestre ende af sidefløjen i Det gamle Apotek (Fiskergade 1)² (Bencard 1977, s. 63-76). Udgravningen tog udgangspunkt i bygningens kælder, ca. 120 cm under det daværende gadeniveau, hvilket svarer til ca. kote 3 m. Under kælderens pikstensbrolægning og dennes sættelag, som var ca. 10-22 cm tykke, blev der fundet et 60 cm tykt fyldlag indeholdende murbrokker og mørtelklumper. Herunder blev der gravet ned i hvad der tolkes som værende et latrin i hvis bund der fandtes kalk og blåler, muligvis udlagt med et hygiejnisk formål. Under latrinlagene fandtes et fem cm tykt lag af sammenpresset træ, tolket som affaldslag fra et stavbægerværksted. Under trælaget, ca. 270 cm under gadeniveau, svarende til ca. kote 1,50 m udmålt efter det nuværende gadeniveau, fremkom en sandflade hvorunder der ikke kunne observeres flere kulturlag. Udgravningen må være nået ned til de naturligt dannede lag i engarealerne omkring åen.

De forskellige placeringer og forholdene for Bencards udgravning fra 1973 og Fiskergade udgravningen fra 2009, gør det vanskeligt direkte sammenholde resultaterne for de to udgravninger. Bencards udgravning blev foretaget inde på de bebyggede parceller, hvor der kan forekomme underliggende gruber eller andre anlæg, hvilket også kan være tilfældet ved Fiskergade udgravningen. Latringruben og det formodede stavbægerværksted i Bencards udgravning har sandsynligvis ligget på den bagerste del af en af de grunde, der strakte sig fra Grønnegade og ned til åen. Men de

overlejrende tykke fyldlag med murbrokker fra udgravningen i apotekets kælder, synes både at passe niveaumæssigt med og have stor lighed med de mørke organiske brokkefyldte opfyldslag, som fandtes ude under selve Fiskergade, og er nok en del af samme massive opfyldning.

Lignende lag er observeret i en mindre udgravning foretaget i 1987 i forbindelse med udskiftning af rendestensbrønde i Fiskergades sydlige del³. Her beskrives de nederste lag i de tre udgravningsgrøfter, som: ”sort fedtet gødningsholdigt affaldslag med mange knogler, keramik og læder”, hvilket igen passer godt med de nye udgravningsresultater.

Den arkæologiske undersøgelse

I forbindelse med tracégravningen blev der anlagt i alt ni udgravningsfelter. Ned gennem selve Fiskergade blev der anlagt syv felter, M1-5 og M7-8. Yderligere et, felt M6, blev anlagt i østenden af Skomagerslippe og et, felt M9, blev lagt et kort stykke inde i Bredeslippe, hvor denne krydser Fiskergade (se fig. 1). Felt M9 i Bredeslippe blev lagt tæt op af Fiskergade og viser derfor den omtrentlig samme lagstruktur, som de øvrige felter i Fiskergade. Felternes placering blev bestemt i dialog med entreprenørfirmaet, men er grundlæggende udlagt, så de kunne give et dækkede overblik over kulturlagene i hele gadens længde. I gadens sydlige del, hvor lagene var mindst forstyrret, blev der anlagt flere felter med mindre afstand, mens der i gadens nordlige del kunne bruges færre felter for at indsamle den nødvendige information. I praksis blev felterne anlagt ved, at entreprenørfirmaet, John Nørgaard ApS, først fjernede brolægningen i gaden og afgravede de øverste sandlag under denne. Efterfølgende blev der gravet et tracé ned til den gamle kloakledning af ler, som blev fjernet. Derefter nedlagdes et nyt kloakrør af pvc i bunden af tracéet. Der blev yderligere lagt en ny fjernvarmeledning og ny vandledning. Udskiftningen blev foretaget ca. 6 m ad gangen. Først efter at de nye rør var blevet lagt, kunne arkæologen overtage det åbne tracéstykke, og det arkæologiske arbejde gik i gang. Herved kunne den arkæologiske registrering foregå uden at genere det videre arbejde med rørudskiftningen, da entreprenørarbejdet kunne fortsætte imens det arkæologiske arbejde stod på



Fig. 3. Typisk udgravningssituation ud for Fiskergade 1. I grøftens profil ses sættelag af sand fra ældre stenbrolægninger. Foto: Sydvestjyske Museer.

A situation typical for the excavation conditions at Fiskergade 1. Some layers of sand for setting cobble stone surfaces are visible in the trench section.

(se fig. 3). Grøften skulle blot tildækkes og jævnes efter endt registrering. Anvendelsen af det eksisterende rørtracé gør yderligere, at indgrebet i kulturlagene kunne holdes på et minimum. I hvert felt blev de blottede kulturlag i grøftens sider registreret og fotograferet, og fund blev indsamlet fra lagene.

Da alle felterne var blevet undersøgt og registreret stod det klart, at de syv felter i selve Fiskergade, M1-M5 og M7-8 viste, med mindre variationer, den samme lagfølge igennem hele gaden. Nederst var mørkebrune organiske lag og over disse sås flere sandlag efterfølgende hinanden. I de sydligste felter, hvor felterne lå tættere, var lagene direkte indbyrdes sammenhængende og samme lags udstrækning kunne følges fra felt til felt. Dette synes at vise en sammenhæng i handlingerne bag lagdannelserne i gaden og styrker formodningen om at der er tale om først en samlet opfyldning af

området, hvorpå flere hinanden følgende faser af brolægning er blevet anlagt.

På grund af felternes indbyrdes lighed opfattes lagene i gaden som sammenhængende lag, og de vil nedenfor blive beskrevet samlet.

Det oprindelige landskab og de ældste spor

En vigtig del af de arkæologiske undersøgelser i Ribe har altid været at registrere niveauet for det oprindelige landskab under de tykke kulturlag. Det vil sige områdets naturlige overflade, før der begyndte at aflejres kulturlag. På denne måde kan man både danne sig et indtryk af, hvordan området så ud før byens tilblivelse, og man kan tilegne sig viden om, hvor tykke kulturlag der findes i byens forskellige områder.

I Fiskergade var det ét enkelt sted muligt at observere områdets undergrund. I forbindelse med gravningen af felt M4 (se fig. 1) blev der i bunden af traceet observeret ensartet gråt sand, uden fund af kulturspor. Toppen af sandet lå omkring kote 1,90 m o. DNN. Lidt nord for felt M5 (se fig. 1) blev der i kote 1,80 m stadig observeret mørke kulturlag. Set i sammenhæng med niveauet fra felt M4 samt Mogens Bencards observationer fra 1973 kan man sammenfattende beskrive landskabet under Fiskergade som å- og engaflejringer, hvis topniveau målt til omkring kote 1,90. Dette stemmer fint med observationer fra andre udgravninger i de ånære områder, som viser, at de primært vandaflejrede englag omkring åen havde overflade omkring kote 2 m, og at disse naturligt dannede lag i visse områder forsejles af kulturlag allerede før år 1100 (Søvsø 2007). Skal man forestille sig området før opfyldningen og bebyggelsen, har det formodentligt set ud, som Hovedengen ser ud i dag.

Umiddelbart over det observerede undergrunds-sand fandtes de første mørkebrune, organiske opfyldslag. Det homogent udseende, brune kulturlag kan meget vel skjule spor efter den oprindelige vækstflade og muligvis også eventuelle lag dannet i tiden før den kraftige opfyldning af området. Der kunne dog hverken udskilles lag eller gøres genstandsfund fra tidligere perioder. Det ældste spor fundet under udgravningen var et stykke tømmer opgravet under tracégravningen. Tømmerstykket lå vandret aflejret i opfyldslagene omtrent orienteret nordøst-sydvest i ca. kote 3,20 m. Fældnings-

året for tømmerstykket blev senere via dendrokronologi sat til år 1068-88⁴. Grundet tømmerets indlejring i med sikkerhed yngre opfyldslag kan det ikke ligge in situ (i dets oprindelige placering). Derudover blev der indsamlet to stykker tømmer, som begge er dendrokronologisk dateret til efter ca. 1155. Det ene stykke var en vandretliggende planke orienteret nord-syd, som fandtes i kote 2,41 m helt mod syd i Fiskergade. Det andet stykke stammer fra bunden af felt M9.

Dateringerne tyder på, at der allerede i 1000-årene er aktivitet på engområdet under Fiskergade. Senest i 1100-årene indledes kulturlagstilvæksten, men frem til 1300-årene dannes kun et forholdsvis tyndt kulturlag på under 1 meters tykkelse.

Opfyldslagene

På et tidspunkt er det lavere beliggende område ned mod åen blevet opfyldt. Denne opfyldning viste sig som tykke mørkebrune fladedækkende lagserier, der kunne erkendes i hele det undersøgte område. Toppen af de mørke opfyldslag lå imellem kote 3,31 og 4,22, men variable som afgravning, sætning og nedbrydningsgrad kan spille en stor rolle med hensyn til lagenes aktuelle topkote. Opfyldslagene bestod hovedsageligt af delvist omsat organisk materiale, men indeholdt også en hel del teglfragmenter, træstykker, trækul og uomdannet organisk materiale, som klumper af gødning, grene, kviste, blade og lignende (se fig. 4). Opfylden er sandsynligvis påført i flere faser, da der kunne observeres en lagvis opdeling, med konsistens- og indholdsmæssige forskelle. Man kan forestille sig at opfyldningen kan være foregået ad flere omgange eller mere individuelt indenfor de forskellige matrikler.

En del af teglmaterialet lå i lag med store mængder mørtelrester og havde karakter af egentlig byggeaffald. Der blev ydermere fundet flere formsten, der har været en del af bygningsdetaljer.

Mængden af dyreknogler i de organiske opfyldslag var begrænset, ligesom mængden af keramik også var forholdsvis lille og bestod, for opfyldslagenes vedkommende, overvejende af stentøj. Den relativt lave mængde af dyreknogler og keramik kan tolkes som udtryk for, at det påførte opfyld ikke udelukkende er almindeligt byaffald, men har en anden oprindelse. Som det kan ses nedenfor



Fig. 4. Igennem hele Fiskergade sås den omtrentlig samme lagfølge. Øverst var en mere eller mindre omrodet sekvens af sættelag for brolægning. Under denne var en tyk lagsekvens af mørke fedtede organiske affaldslag, der blev tolket som opfyldning af engområdet. Til venstre ses de mørkebrune lerede organiske opfyldslag med deres indhold af teglbrokker, over hvilke der ses forstyrrede sættelag. I profilen sidder små poser der markerer fund af keramik i lagene. Til højre ses de sættelag af gulbrunt sand, der har været udlagt under tidligere brolægninger. Sættelagene er her adskilt af mørkere lag, formodentlig i de niveauer, hvor der har været brolagte flader. Foto: Sydvestjyske Museer.

A layer-sequence of approximately the same cultural deposits could be followed throughout Fiskergade. At the top there was a disturbed sequence of underlying sand layers from numerous cobbled surfaces. Beneath this, there was a thick layer sequence of dark greasy organic rubbish deposits, which have been interpreted as landfill material onto an existing area of pasture. To the left, some dark brown clayey deposits of organic landfill can be discerned, with their content of brick rubble. Above these layers, there are the familiar disturbed layers of setting sand. The small plastic bags, visible in the section indicate finds of ceramics in the given layer. To the right, one can see the layers of setting sand of a yellowish brown colour, which would have underlain previous cobblestone surfaces. However, the individual sand layers are here separated by some darker deposits, most likely representing the levels at which there would have been paved surfaces.

under *Genstandsmaterialet*, tyder dele af fundmaterialet på en mulig højstatus oprindelse af det anvendte opfyldsmateriale.

Enkelte steder blev der i opfyldslagene observeret stående trækonstruktioner. Ud for skellet mellem Fiskergade 1D og 1E (felt M3), blev der fundet en nedrammet stolpe, der var i forbindelse med en vandretliggende bjælke⁵. Stolpens topkote lå i 2,54 m. Planken blev dendrokronologisk dateret til 1368. Lidt længere henne ad gaden, ud for Fiskergade nr. 4, fandtes der yderligere fire kraftige nedrammede stolper stående på en tilnærmelsesvis NV-SØ gående linje med en indbyrdes afstand på mellem 2 og 3 m⁶. Den sydligste stolpe var i forbindelse med en kantstillet planke, men bredden på feltet tillod ikke yderligere undersøgelser af konstruktionen. Topkoten på stolperne var mellem 2,56 m og 3,08 m. Dendrokronologiske undersøgelser af stolperne gav for to af stolpernes vedkommende en datering for fældningstidspunkt på henholdsvis 1366-68 og 1365-66. De sammenfaldende topkoter, stolpernes datering og konstruktionernes lighed, tyder på, at

der er tale om flere dele af samme konstruktion. Stolpernes placering i opfyldslagene og deres orientering i forhold til gaden, gør at der kan være tale om en konstruktion lavet i forbindelse med opfyldningen af området, muligvis en ramme til at holde på den nypåførte opfyld. Hvis dette er tilfældet, giver stolpernes fældningstidspunkt også en omtrentlig datering for opfyldningen af denne del af området, eller i hvert fald en del af opfyldningen. Under alle omstændigheder angiver dateringen af træet i konstruktionerne, der er dækket af opfyldslagene, et tidspunkt for enten en igangværende opfyldning eller et tidspunkt, hvor opfyldningen endnu ikke var påbegyndt.

En anden spændende trækonstruktion blev fundet ud for Fiskergade 9 (nord for felt M8). Her blev der fremgravet et træfløb bestående af en kraftig kvadratisk egebjælke med en udspærret rende ned langs oversiden. Over randen var rester af et trælæg, der havde dækket renden. Træfløbet løb øst-vest, lå på tværs af gadeforløbet, og havde en svag hældning ned mod åen. Stammen tolkes der-

for som en afløbsledning der har afledt spildevand ud i åen. Der blev savet en skive af træafløbet og denne blev dendrokronologisk dateret til 1463-78, altså har renden muligvis været anvendt fra noget af Fiskergades tidlige bebyggelse, eller af bebyggelse i den tilstødende Grønnegade. To lignende træledninger er tidligere fundet ved udgravninger i forbindelse med gaderenoveringer i Ribes Sortebrødregade⁷. Den ene træledning var konstrueret af fire sammensatte bølgeplanker, mens den anden var lavet af en kløvet og udspærret egetræstamme. Fældningstidspunktet for egetræstammen blev dendrokronologisk fastsat til 1605-15. Begge disse træledninger havde også retning ned mod åen og tolkes ligeledes som afløbsledninger. Træafløb som disse kendes flere steder fra og vides at være i brug helt op i 1800-tallet. I Ribe er gamle træledninger i brug helt op til nedlæggelsen af glaserede keramik-kloakrør i 1886 (Skov 1991, s. 27-289).

Ud for NØ-hjørnet også af Fiskergade 9, blev



Fig. 5. Til venstre: Træafløb fundet ud for Fiskergade 9. Øverst i billedet, hvor afløbet dækkes af jord, ses rester af det splintrede trælæg. Enden er savet af til datering. Stammen er fældet i tidsrummet 1463-78. Foto: Sydvestjyske Museer.

To the left: A wooden drain found in front of Fiskergade 9. At the top of the picture, where the drain is covered by earth, you can just discern the remains of the shattered wooden drain lid. The end of the drain has been sawn off for dendrochronological dating. This showed that this particular trunk had been felled between 1463-78 A.D.



Fig. 6. Herover: En afløbsrende af træ fundet i forbindelse med gaderenovering i Sortebrødregade i sommeren 1991. Stammen er dendrokronologisk dateret til 1605-15. Foto: Sydvestjyske Museer.

Above: A wooden drain uncovered in connection with street renovation scheme in Sortebrødregade in the summer of 1991. The trunk was dendrochronologically dated to 1605-15 A.D.

der opgravet en ca. 80 cm lang stolpe, som i toppen havde en såkaldt bladning, hvor der er lavet et indhak i stolpen, som, ved hjælp af en træpløk, kan sættes sammen med en tilsvarende bladning i en anden stolpe. Stolpen havde tydeligvis stået lodret nedrammet og formodes at være bygningstømmer, men hvilken konstruktion den tilhører, vides indtil videre ikke. Stolpen blev dendrokronologisk date-ret til 1412-22.

Sandlag for stenbrolægning

Gennem hele gadeforløbet lå der over de organiske opfyldslag en tyk lagserie af mere eller mindre rene gullige, brunlige eller grålige sandlag (se fig. 4). Sandlagene udgjorde som regel den øverste del af grøftprofilen, men der kunne forekomme mørkebrune organiske lag mellem sandlagene, som dermed kunne optræde længere nede i lagfølgen. Lagenes tykkelse varierede mellem 5 og 30 cm, men lå generelt på 10-20 cm. Hele lagsekvensen var bevaret i en tykkelse af imellem 60 og 80 cm. Lagene tolkes som sættelag for stenbrolægninger. Der blev ikke fundet bevaret stenbrolægning, hvilket er meget normalt for Ribe. Sten var en mangelvare i det middelalderlige Ribe, da disse ikke forekommer naturligt i områdets undergrund. Der-

Keramikfordeling

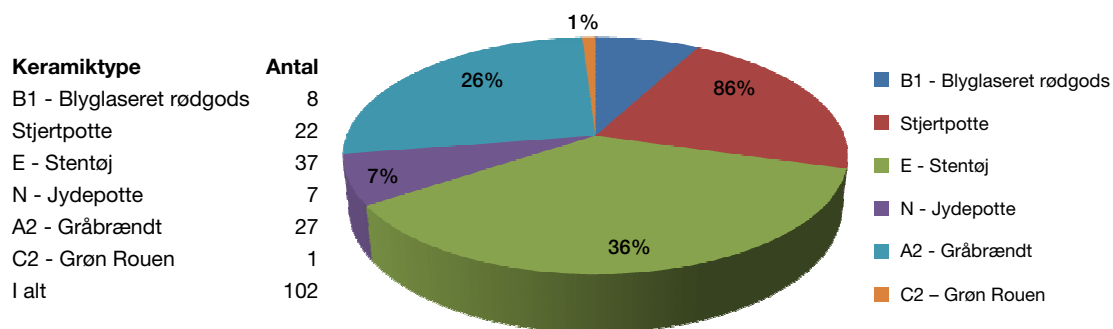


Fig. 7. Fordelingsskema og diagram over den totale mængde keramik fundet under Fiskergade-udgravningen.

A distribution chart and diagram showing the complete amounts of ceramics uncovered during the Fiskergade excavation.

Keramikfordeling i soldesække

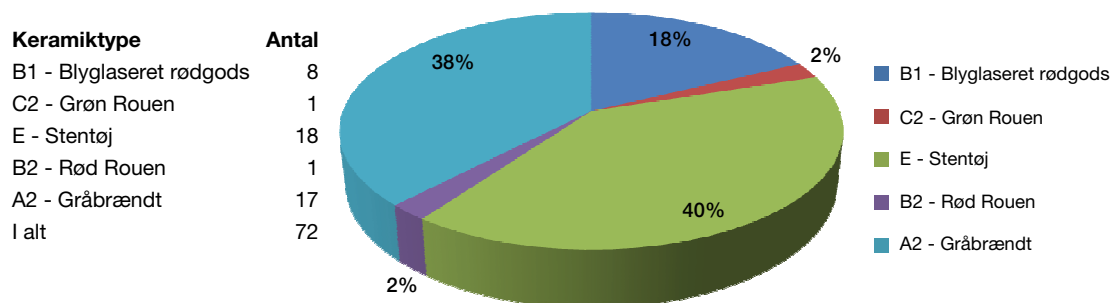


Fig. 8. Fordelingsskema og diagram over keramikken fundet i de to prøvesække der blev frataget i felt M4 og soldet.

A distribution chart and diagram showing the ceramic finds from two trial bags taken from the M4 site and from the sift.

for er brolægningen formodentlig blevet taget op for at blive genbrugt efter at der var blevet udlagt et nyt sættelag i et højere niveau. På denne måde er vejbelægningen blevet udjævnet og fornyet, og vejniveauet har fulgt med byens vækst i højden. Det er denne løbende udskiftning af brolægningerne, der i dag ses som en tilbageværende sekvens af sandlag (Fisker & Kieffer-Olsen 2004, s. 52, Søvsø 2006).

Fundmængden fra sandlagene var meget begrænset og genstandsmaterialet gav derfor ikke mulighed for at datere anvendelsestidspunktet eller funktionstiden for de enkelte sandlag. Heller ikke anlæggelsestidspunktet for den første brolægning kunne dateres præcist, men må anslås til omkring

starten af 1400-tallet, bedømt ud fra de få fund fra sandlagene, fund og dendrokronologiske dateringer fra opfyldslagene og ud fra de skriftlige kilders udsagn.

Skomagerslippe

I forbindelse med anlægsarbejdet blev der mulighed for at registrere en profil i Skomagerslippes østlige ende, ud imod Skibsbroen. Profilen viste sig dog at være stærk forstyrret af en teglfuldt grøft langs sydturen til Skibsbroen 13, det nuværende spisested *Sælhunden*. Grøften kan være lavet i forbindelse med renoveringsarbejde på huset. Hvor lagene var uforstyrrede sås der en serie gule og brune sandlag med enkelte mellemliggende orga-



Fig. 9: De to fundne ringspænder fra 1300-tallet (ASR 1992 x14 og x1). På det venstre er en inskription med navnene på De hellige tre Konger afsluttet af et lille billede af Sankt Katarina af Alexandria stemplet ned i navnet Balthazar. Spændet har formodentlig både fungeret som del af en klædedragt og en beskyttende amulet. På det højre spænde ses i hver side hænder der griber hinanden i håndtryk. Nålen mangler. Diameter: h.h.v. 35 og 37 mm. Foto: Sydvestjyske Museer.

Two 14th century ring brooches. The one on the left bears an inscription with the names of the three wise men. Beginning at the upper left, the name *Iasper* is clearly legible, followed by *Melchior* and finally *Balthazar*. Forming a kind of terminal for the inscription is a small depiction of *St. Catherine of Alexandria*, which has been stamped into the name of *Balthazar*. She is clearly distinguishable by her saintly attributes of the sword and the wheel of her martyrdom. The brooch probably served both a practical function as a piece of attire and as a protective amulet. On the brooch to the right, there are two clasping hands on each side. The needle is not preserved.

niske smudshorisonter, som også her tolkes som værende sættelag for fjernet brolægning. Fundene fra disse lag bestod udelukkende af skår fra stjertotte og jydepotte, hvilket giver en bred datering til o. 1450-1700-tallet.

Genstandsfundene

Fundbilledet fra Fiskergade er noget anderledes end det der ses fra flere af de andre gadegravninger i byen. Gadegravningerne i Ribe plejer at give mange fund, men på trods af gode bevaringsforhold i Fiskergade, var fundmængden lille. For at få et reelt indtryk af fundmængden i lagene, blev der udtaget to prøvesække på 1 m³ fra de uberørte lag i felt M4. Begge sække blev vandsoldet, men fundmængden i sækkene var igen begrænset og svarede til fundbilledet i det øvrige af gaden. Specielt den forholdsvis lille mængde keramik, som ellers normalvis udgør en stor fundgruppe i middelalderlige bygravninger, gav grund til overvejelser. Fig. 7

nedenfor viser fordelingen af keramik fra hele udgravningen og fig. 8 viser fordelingen af keramik fra de to soldesække der blev udtaget.

Af diagrammerne fremgår det, at den totale mængde fundet keramik blot er 102 skår, mens der kun er opsamlet i alt 45 skår fra soldesækkene. Dette står i stærk kontrast til mange af de andre gadegravninger, hvor keramikskårene tælles i tusinder. I soldesækkene, der er taget udelukkende fra det nederste af opfyldslagene, er 40% af den fremsoldede keramik stentøj og 38% er almindelig hjemlig gråbrændt keramik og 18% er blyglaseret rødgods. Der er ydermere et mindre indslag af nordfransk rød og grøn Rouen-keramik på henholdsvis 2% af hver. Der er i nederste uforstyrrede opfyldslag, hvor soldesækkene blev taget fra, ikke fundet yngre rødgods, men derimod en usædvanlig stor mængde stentøj, hvilket dateringsmæssigt underbygger en datering af disse opfyldningslag til 1300-tallet.

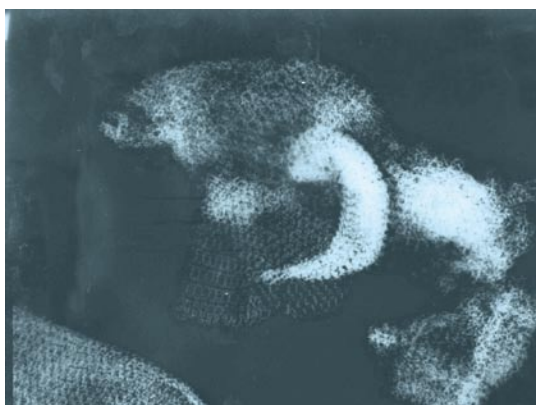


Fig. 10: To store stykker ringbrynje formodentlig fra 1300-tallet. Til venstre ses stykket stadig siddende i profilen i kloakgrøften hvor det blev fundet. Til højre ses et udsnit af røntgenbillede ringbrynjestykket. Billedet viser de mange små og tætte ringe stykket er udgøres af. Hver ring er nittet sammen. Foto: Sydvestjyske Museer.

Two large fragments of chain mail, most likely dating from the 14th century. On the left, the pieces can be observed in situ, still embedded in the sides of the sewerage trench in which they were discovered. To the right an x-ray image of the chain mail. The image clearly shows the numerous small and compact rings of which the chain mail is composed. Each separate ring is riveted together.

I den samlede mængde keramik fra udgravningen ses nogenlunde samme mønster, med 36 % stentøj, 26% gråbrændt keramik, 8 % blyglaseret rødgods og 1% grøn Rouen-keramik. Her er der dog også et indhold på 22 % stjertpote og 7 % jydepotte. Stjertpote-keramikken kommer fra de øverste opfyldningslag og sættelag. Jydepotte er kun i ét tilfælde fundet i de øverste opfyldslag, men er ellers udelukkende fundet i de yngre brolægningsslag. De øverste opfyldningslag skal derfor sandsynligvis dateres til 1400-tallet.

Men selv om den generelle fundmængde var lav, fremkom under undersøgelserne af opfyldslagene alligevel en række fine genstande fra 13-1400-årene, heriblandt to ringspænder (se fig. 9), dele af et fornemt bælte samt et større fragment af en ringbrynje (se fig. 10). De to ringspænder er særlig fornemme, da der på det ene (se fig. 9, billedet til venstre) er en inskription med navnene på De hellige tre Konger. Startende øverst venstre på spændet ses navnene Iaspar, derefter Melchior og til sidst, Balthasar. Som afslutning er et lille billede af Sankt Katarina af Alexandria stemplet ned i navnet Balthasar. Hun genkendes på sine helgentegn, sværdet og marterhjulet. Ringspænder blev båret som del af klædedragten, hvor det oftest sad foran ved halsen, og lukkede halsåbningen. Spændet med indskriften har dag formodentligt

både fungeret som del af en klædedragt og en beskyttende amulet, i kraft af navnene på de Hellige Tre Konger og afbildningen af Sankt Katarina. To identiske ringspænder er fundet i Holland, og det er formodentlig en slags pilgrimsmærke, en form for souvenir fra rejse til et helligt kristent sted. På det andet spænde (se fig. 9, billedet til højre) ses i hver side hænder der griber hinanden i håndtryk. Udsmykningen med hænderne der griber hinanden er velkendt i forbindelse med højmiddelalderlige ringspænder og har formodentlig været en udbredt form for spænde (Søvsø 2011). Nålen på dette spænde mangler. Begge ringspænder er fundet med detektor i den opgravede jord af amatørarkæolog Flemming Gadgaard.

Sammen med den store mængde importeret stentøj fundet i lagene, er disse fund med til at give et indtryk af, at det affald, som leverede materialet til opfyldningen under Fiskergade, kan stamme fra et velhavende miljø.

De undersøgte kulturlag fra 1300-årene under Fiskergade adskiller sig tydeligt fra det billede som tegner sig ved undersøgelser i byens kulturlag fra 11- og 1200-årene. Det ser ud til at være et generelt fænomen, at lagene fra engang i 1300-årene ikke længere indeholder ret mange fund i det hele taget. Årsagerne kan være mange, men både en generel nedgang for byen som følge af Den Sorte

Død o. 1350 samt forandringer i affaldshåndteringen, herunder decideret renovation bør nævnes.

Sammenfatning

Undersøgelserne i Fiskergade er et fint eksempel på, at arkæologi og skriftlige kilder kan bekræfte hinanden. Det er nu velunderbygget, at Fiskergade anlægges i første halvdel af 1400-årene efter omfattende opfyldninger i området i 1300-årene. Både genstandsfund og dendrokronologiske resultater daterer de mørke, organiske opfyldslag til anden halvdel af 1300-årene rækkende ind i 1400-årene. Dette passer godt med, at de skriftlige kilder ikke nævner Fiskergade i 1300-tallet, men beskriver den som fuldt bebygget i 1460, som det allerede sammenfattes af J. Kinch i *Ribe Bys Historie og Beskrivelse I* fra 1869. Resultaterne fra udgravningen i 2009 er også i tråd med Mogens Bencards udgravningsresultater fra udgravningen i 1973 under Det gamle Apotek i Fiskergade 1, hvor konklusionen var, at Slippekvarteret ikke tilhører Ribes ældste bebyggelse, men først er opstået i høj- eller senmiddelalder.

Det oprindelige landskab under Fiskergade er en våd eng med overflade mellem kote 1,5 og 2 m, som næppe har ligget langt fra selve åløbet. Kun ganske få steder nåede udgravningen helt til bunds i kulturlagene, og billedet af områdets udnyttelse i den ældste middelalder er fortsat diffust. Den begrænsede kulturlagsaflejring frem til 1300-årene tyder dog på, at aktiviteten trods alt har været begrænset, og det er næppe under Fiskergade, at man skal eftersøge den ældre middelalders havneanlæg. Først efter massive opfyldninger i 1300-årene skabtes forudsætningen for områdets udstykning, anlæggelsen af Fiskergade med tilhørende bebyggelse samt Skibbroen, som for alle elementers vedkommende synes fuldendt ved 1400-årenes midte. Den overvejende lille mængde keramik fundet i Fiskergade og overvægten af stentøj i denne, overrasker lidt ved sammenligning med fund fra andre gadegravninger. Sammen med fundet af en række højstatus-genstande i fyldmasserne, giver det anledning til en formodning om, at opfyldsjorden stammer fra et nærliggende velhaverkvarter, men det er ikke overraskende. Både Grønnegade og Bredegade (Overdammen) husede mange rige købmænd.

Noter

1. Datering ved hjælp af optælling og opmåling af træets årringe.
2. ASR 1M73.
3. ASR 782; Frandsen 1987 (Upubliceret udgravningsberetning).
4. Alle dendrokronologiske dateringer findes i NNU rapport nr. 21, 2009.
5. P2 og P3.
6. P6-P9.
7. ASR 974

Litteratur

- Bencard, Mogens 1977: Om Ribes Rådhus, Skibbroen, en udgravning, og et formodet stavbærgerværksted. *Hikuin* 3, 1977, s. 59-80.
- Fisker, Erik Bjerre & Jakob Kieffer-Olsen 2004: Ribes brolagte gader. *By, marsk og geest* 16, 2004, s. 51-66.
- Kinch, J. 1969: *Ribe Bys Historie og Beskrivelse* bd. 1. Ribe 1869.
- Nielsen, Ingrid 1985: *Middelalderbyen Ribe*. Viby 1985.
- Skov, Hans 1991: De arkæologiske undersøgelser af Sortebrødregade i Ribe i 1991. *By, marsk og geest* 4, 1991, s. 25-30.
- Søvsø, Morten 2006: Arkæologiske undersøgelser i Sønderportsgade – Ribes hovedgade gennem 900 år. *By, marsk og geest* 18, 2006, s. 5-33.
- Søvsø, Morten 2007: Arkæologiske undersøgelser i Ribes Dagmarsgade – topografi og bebyggelsesstruktur i de ånære områder. *By, marsk og geest* 19, 2007., s. 17-47.
- Søvsø, M. H. 2011: Tro, håb og kærlighed. De middelalderlige ringspænders symbolik. *KUML* 2011, s. 263-285.

SUMMARY

Fiskergade in Ribe

– Archaeological investigations in connection with the street renovation scheme in 2009

The Fiskergade excavation is a good example of how archaeology can corroborate written sources in relation to the origins of the street during the first half of the 15th century. The results of the excavation show with some considerable certainty, that this area was landfilled during

the 14th century. Both the finds material and the dendrochronological results from the dark organic landfill deposits date the activity to the second half of the 14th century to the middle of the 15th century. The process of landfilling the area most likely took place over a prolonged period of time, but at some point probably around the beginning of the 15th century, the street was laid out and the area could be developed. This is consistent with the written sources, which don't mention Fiskergade in the 14th century, yet describe it as being fully built up in 1460; as summarized by J. Kinch i *Ribe Bys Historie og Beskrivelse 1* from 1869. The results of the 2009 excavation also substantiate the results of Mogens Bencards 1973 excavation under the Old Chemist at Fiskergade 1, where he concluded; that this district of Ribe 'slippekarveret' was not part of the oldest settlement, but first arose during the High and Late Medieval period.

The layers of sand from cobblestone surfaces overly the oldest cultural deposits, indicates that the street had a cobbled surface right from the offset.

If the results of the 2009 excavations are compared with Bencards results from 1973, it seems probable, that the original meadow pastures along the banks of the Ribe river, can be located under modern day Fiskergade between contour line 1,50 m and 1,80 m (DVR90); most likely between 1,50-1,70 m. It cannot be determined for certain as to whether or not there had been any settlement activity in the area prior to the commencement of landfilling, as any eventual cultural deposits from the 11th- 13th century could either be hidden amongst the organic landfill or may already have been removed.

The predominantly small amounts of pottery found in Fiskergade and the predominance of stoneware in the ceramic horizon is somewhat surprising. Seen together with the finds of some rather more high status objects amongst the removed earth, it gives rise to the interpretation that the earth transferred to the area in the landfilling process at some point in the 14th-15th century possibly came from a nearby wealthy quarter, possibly Grønnegade or from the dam.

Troels Bo Jensen
Museumsinspektør/middelalderarkæolog
Sydvestjyske Museer
Odins Plads 1, 6760 Ribe
tbj@sydvestjyskemuseer.dk

